

LARS-ERIC JÖNSSON

Tidskriftslandskap i rörelse

Om förändrade villkor för tidskriftspublicering

På några års sikt skulle jag tro att 2010- och 20-talen kommer att framstå som årtionden när de kulturvetenskapliga tidskrifterna, åtminstone i vår del av världen, förändrades radikalt. Jag tänker inte så mycket på innehållet som på distributionskanalerna och publiceringsmönstren. Digitalisering, open access, internationalisering och uppvärderingen av artikeln som vetenskaplig genre är tre inslag i förändringen som inte bara påverkar våra sätt att kommunicera resultat, utan också hur vi förhåller oss till varandra i vårt vetenskapsområde respektive det omgivande samhället. Att förändringar i tidskriftslandskapet skulle få effekter på våra ämnen, etnologi och folkloristik, är knappast en omtumlande insikt. En uppenbar parallell kan hämtas ett sekel bakåt i tiden. Det är ingen tillfällighet att tidskrifter som *Budkavlen* och *Rig* startades under 1910- och 20-talen. Under dessa decennier inrättades bland annat Hallwylska professuren i Stockholm (1918), professuren i Nordisk kulturhistoria och folklivsforskning i Åbo (1920), professuren i Musikve-

Nyckelord: open access, tidskrift, publiceringsmönster, crowdsourcing

tenskap och folkdiktsforskning vid samma universitet (1926) samt Folklivsarkivet i Lund (1913). Alla är exempel på infrastrukturella och institutionella händelser av stor betydelse för ämnets etablering och utveckling till en modern, vetenskaplig folklivsforskning (se t.ex. Gustavsson 2014, Ehn & Löfgren 1996).

Den här artikeln ska emellertid ta sin utgångspunkt i en något kortare period, det vill säga från mina egna knappt 20 års erfarenheter som redaktör för vetenskapliga tidskrifter. Syftet är att beskriva och reflektera över villkoren för utskriftsutgivning, hur de har förändrats över tid, vad vi eventuellt kan förvänta oss av den närmsta framtiden samt några av de konsekvenser vi kan ana runt hörnet.

Redaktionellt fotarbete

Som läsare av artiklar tar vi del av ett slags slutprodukt som vilar på dels ett intellektuellt arbete från författare, granskare, redaktionsråd och redaktör, dels en uppsättning konkreta handpålägganden i form av kommunikationer mellan dessa fyra aktörer, typografisk formgivning, sättning, tryckning och distribution. Till detta kommer administration av tidskriften. Bidrag ska sökas, ekonomi ska sammanställas och redovisas, eventuella hemsidor ska skötas och planer ska utvecklas som sträcker sig över såväl kortare som längre tid. Alla dessa moment passerar i högre eller lägre grad redaktörens bord.

Mina erfarenheter av redaktörskap är att en väsentlig del av uppgiften är att hålla utgivningstakten, att se till att tidskriften kommer ut enligt planen. Under mina år som redaktör för både *Rig* (fyra nummer per år) och *Ethnologia Scandinavica* (ett nummer per år) har jag haft Margareta Tellenbach vid min sida. Hon har en viktig del i att båda tidskrifterna överhuvudtaget har kommit ut. Förutom att ge henne ett erkännande för hennes arbete vill jag särskilt peka på två ofta förbisedda men likafullt grundläggande inslag som hon har arbetat med och som borde ges mer uppmärksamhet. Det ena handlar om språkvård. För oss som arbetar med texter på engelska är problematiken förstås uppenbar, även med tillgång till professi-

onell språkgranskning. Men också om man publicerar på sitt modersmål är vården av språket centralt. Noggrann korrekturläsning och språklig kvalitet kan aldrig överskattas. Språkvården är en påfallande och vital aspekt av en tidskrifts vetenskapliga kvalitet. Det andra inslaget är recensionsavdelningen. I både *Rig* och *Ethnologia Scandinavica* är de vitala delar. Varje nummer brukar till hälften bestå av recensioner. Min uppfattning är att det ges tämligen få arenor för vetenskaplig diskussion och dialog. Seminarier och disputationer är uppenbara situationer där dialog och viss mån vetenskapliga konflikter kan komma till uttryck. Till dessa arenor hör också tidskrifternas recensionsavdelningar. Att bli läst och kommenterad är, som jag ser det, ett av de mest eftersträvansvärda och produktiva momenten i akademien. Jag ser det hos våra studenter som alltid tycks efterfråga mer feedback. Jag ser det hos våra doktorander men också hos mina kollegor. Denna långsamma och utförliga dialog bidrar starkt till att driva våra ämnen framåt, en långsamhet och utförlighet som delvis står i motsättning till en hel del annat i den akademiska världen såsom ytliga utvärderingar och revisioner.

I detta avseende har kraven på peer reviews varit mycket välkomna. Jag vill hävda att det är det moment som har betytt mest för de kulturvetenskapliga tidskrifternas kvalitetsnivå. Det är ju inte så att tillämpningen av peer reviews är en nyhet för oss men det är först under de senaste tio, femton åren som systematiska krav på oberoende manusgranskning har ställts, bland annat från externa finansierare. Det kräver påfallande mycket arbete för alla inblandade parter, för skribenten, granskarna – de brukar vara två till antalet – och redaktören. Det är i allt väsentligt obetalt arbete men alla som har del i det inser snart betydelsen av den kollegiala handlingen som bygger på solidaritet med och viljan att utveckla sitt ämne och forskningsfält.

Tidskriften i forskarutbildningen

Denna utveckling har fått särskild betydelse för forskarutbildningen och villkoren för att publicera avhandlingar. Att skriva artiklar är

en kompetens som de flesta doktorander skaffar sig. Allt fler väljer dessutom att skriva på engelska och i form av sammanläggningsavhandlingar. Det har fått konsekvenser. Inte minst arbetsprocessen mot en färdig avhandling måste planeras annorlunda jämfört med om målet är en monografi. För det redaktionella arbetet på tidskrifterna är det min erfarenhet att man som redaktör lätt hamnar i något som påminner om en handledarroll. Jag har inget emot det men inser att om vi vill värna avhandlingen, tidskriften och ämnet så ställs delvis nya krav på redaktören. Jag refuserar ogärna en doktorands manus, utan arbetar hellre vidare med det för att bidra till färdigställandet av avhandlingen. Jag är inte helt säker på att min hållning är rimlig eller ens korrekt, men det känns rätt. Jag vill mena att detta är en aspekt på sammanläggningsavhandlingar som i högre grad borde diskuteras och i någon mån ges gemensamma ramar och rutiner i våra ämnen. Det finns flera tangerande frågor att lyfta, till exempel hur vi hanterar artiklar med fler än en författare avsedda för sammanläggningsavhandlingar. Hur ska sådana artiklar bedömas av betygsnämnden när det inte står klart vem som har ansvarat för vad?

Sammanläggningsavhandlingen gör å ena sidan doktoranden mer redo för en postdoktoral tillvaro där internationellt publicerade artiklar, relativt sett, värderas högre än monografier. Å andra sidan riskerar doktoranden att aldrig lära sig skriva och hantera en stor textmängd, att få en monografi att hänga ihop. En artikel är i monografiperspektiv ett kort och begränsat format som kräver sin speciella kompetens avseende omfång, effektivitet och begränsade frågeställningar. I den bästa av världar borde forskarutbildningen ge doktoranden förmågan att hantera både det kortare formatet och det längre, monografiska.

Samverkan och kommunikation

Om artikelformatet får det ökade framtida genomslaget som vi kan misstänka så ligger det förstas ytterligare flera konsekvenser och väntar runt hörnet. Samtidigt med kraven på att publicera sig i ve-

tenskapliga tidskrifter, helst på engelska, finns en pågående diskussion om det som för några år sedan kallades för tredje uppgiften och som numera benämns samverkan med det omgivande samhället, det vill säga myndigheter, näringsliv och andra delar av samhället, inte minst föreningslivet. I sådan samverkan ingår bland annat att sprida och informera om forskningsresultat till allmänheten. Om svenskspråkiga etnologer tidigare mestadels skrev på svenska och gärna publicerade sina forskningsresultat i monografier som gavs ut på kommersiella förlag, befinner vi oss nu alltså i ett läge där meritering bäst sker genom publicering av artiklar i internationella vetenskapliga tidskrifter. Många oss skriver fortfarande monografier på svenska men i allt fler sammanhang där forskargärningar mäts mot varandra – till exempel tjänstetillsättningar – värderas engelskspråkiga, anonymt granskade artiklar allt högre medan ställningen för de svenskspråkiga monografierna och förstås populärvetenskapliga artiklar i dags- och fackpressen vacklar. Åtminstone om vi befinner oss i början av karriären, vill bygga ett gångbart CV och hävda oss i de poängräknande bibliometriska systemen. Samtidigt har det utvecklats ett slags motstånd mot denna rörelse. Syftet med det svenska projektet *Kriterium* är att stärka bokens status och kvalitetsmärka svenska forskningsresultat publicerade open access i bokform. Sakkunniggranskning, fri tillgång på nätet och samarbete med vetenskapsförlag är tre centrala inslag i detta projekt.

Om man ser det så, det vill säga att vi lägger allt större vikt vid att kommunicera i riktning inåt vetenskapssamhället, finns det en viss risk att vi gör oss irrelevanta i relation till omvärlden utanför akademien. Samtidigt vill jag mena att det finns goda möjligheter att hålla båda bollarna i luften. Under de senaste åren har vi sett allt fler samverkansinitiativ med och från etnologer. Många initiativ har samlats under benämningen tillämpad etnologi eller kulturanalys. Sådan samverkan för emellertid inte per automatik med sig kommunikation av forskningsresultat. Vill man se utvecklingen i svart och bortse från lysande undantag skulle man med en lätt överdrift kunna påstå att vi ser en ökad samverkan på utbildningsnivån medan forskningen tenderar att kommunicera inåt.

Slutet akademiskt kretslopp?

Det är inte den enda förändringen som riskerar driva vårt sätt att kommunicera mot ett allt mer slutet akademiskt kretslopp. Vid sidan av, och parallellt med, den stigande värderingen av artiklar publicerade i internationella tidskrifter har open access bidragit mest till att förändra tidskrifterna liksom våra publiceringsmönster. Tillgänglighetsfrågan har delvis följt de utvecklade möjligheterna att digitalisera text och distribuera den via internet. Samtidigt har nya affärs- och betalmodeller utformats. När betalande prenumeranter minskar kommer delar av tidskrifternas och förlagens inkomster istället från författarna, så kallad article processing charge (APC) (jfr Eve & Gray 2020:3). I andra vetenskapsområden är det vanligt att författarna finansierar publiceringen av sina artiklar liksom att biblioteken till tidskriftsförlagen betalar stora pengar för licenser. Denna förskjutning innebär en stor förändring i den ekonomi som omger de vetenskapliga tidskrifterna. I vår del världen, den kulturvetenskapliga, ser det delvis annorlunda ut. De nordiska kulturvetenskapliga tidskrifterna har i viss mån gjort motstånd och hållit denna förskjutning på avstånd. I Sverige måste man tillägga att detta motstånd har skett trots vår största forskningsfinansiärs beslut och aktiviteter i det nya tidskriftslandskapet. I Sverige var Vetenskapsrådet kanske inte uppseendeväckande sen på open access-bollen men visste uppenbarligen inte vad man skulle göra med den när man väl hade den på foten, en valhänthet som 2013 fick ett av sina mer anmärkningsvärda uttryck när styrelsen för myndigheten gav generaldirektören i uppdrag att avveckla bidraget till tidskrifter inom området för humaniora och samhällsvetenskap. Till skillnad från inte minst sin norska motsvarighet har Vetenskapsrådet varit påtagligt oklar om vad open access och digitalisering kan och bör innebära. Myndigheten har dessutom visat påfallande okänslighet inför de villkor som de flesta tidskrifterna verkar under. Om man är verksam i Sverige och intresserad av frågor kring open access är det snarare Kungliga biblioteket man bör höra av sig till. I skrivande stund har KB ett särskilt regeringsuppdrag att bygga upp en plattform för tidskrifter fritt tillgängliga på nätet (Öppen tillgång. Kungliga biblioteket).

Utvecklingen mot open access och nya publiceringsmönster skulle kunna beskrivas som en akademisering av tidskrifterna. Sett över litet längre tid är det ett nytt fenomen i vår fakultet. Inom naturvetenskaperna och även om inom samhällsvetenskaperna är denna utveckling sedan länge välbekant (Borgman 2007:203ff.). Men ännu för 15, 20 år sedan kunde man i Sverige se flera av våra tidskrifter på folkbibliotekens tidskriftshyllor. Nu är de sällsynta. Det har ju att göra med populärpressens utveckling och bibliotekens inköspolicies. Men det har också att göra med det som alltså skulle kunna kallas en akademisering av våra discipliners publiceringsvanor. Liksom många andra ämnen kommunicerar vi allt mer med varandra jämfört med det omgivande samhället. Open access borde på ett sätt öka tillgängligheten till en intresserad allmänhet. Och så är det ju förstås. Men det faktum att vi ofta kommunicerar på engelska och att vi vänder oss till våra likar och kollegor får som effekt att en stor del av den läsekrets och mottagare som vi kan kalla allmänheten ställs utanför. Man kan beskriva utvecklingen som ett slags mimetisk process där naturvetenskapernas publiceringsmönster är modellen och där den läsande allmänheten riskerar att hamna utanför. I informationsvetaren Christine L. Borgmans standardverk *Scholarship in the Digital Age* från 2007 är det signifikativt att denna kommunikationsakt riktad ut från akademien i stort sett står okommenterad och att tillgänglighetsfrågan i huvudsak handlar om tillgänglighet för forskarsamhället (Borgman 2007:77). I denna mening skulle man kunna dra slutsatsen att open access är bra för oss som redan läser tidskrifter utifrån professionella perspektiv men dåligt för spridningen av forskningsresultat utanför akademien. En konsekvens av detta är en ny ekonomisk verklighet för publiceringsverksamhet. När prenumerationsavgifterna minskar och tidskriftsbidragen blir allt osäkrare samtidigt som vi är obenäga att införa författararvoden (APC) har redan flera tidskrifter i vårt fält hamnat i ekonomiska svårigheter. I farans riktning ligger, att överlevnad är beroende av resursstarka ägare.

Finansiering av våra tidskrifter är en svår fråga som kräver en lösning som inte endast tillgodoser akuta behov, utan som också borde stabilisera det redaktionella arbetet. Redaktionens arbete

borde uppvärderas (påstår en redaktör som skriver i egen sak) och professionaliseras med avseende framförallt på att redaktionsarbetet tydligare och mer systematiskt borde mötas med motsvarande ekonomiska resurser. I takt med tidskrifternas ökade betydelse har också det redaktionella arbetet ökat. Jag tror inte jag är ensam om att ta emot allt fler artikelmanus till ”min” tidskrift. Det är ju i grunden positivt men genererar förstås mer arbete, för redaktionen men också i förlängningen för alla de kollegor som ställer upp som granskare.

Generellt är det min uppfattning att redaktionsråden borde ges ökad betydelse. Jag lyckades aldrig tillräckligt aktivera *Rigs* redaktionsråd under de tio år jag var redaktör. Det berodde nog på bristande erfarenhet men också på utgivningstakten – fyra nummer per år – vilket inte gav några uppenbara eller planerade andrum där vi kunde träffas och diskutera framtida inriktningar. Till detta hör också att jag under flera år ägnade kraft åt att tillsammans med Lunds universitetsbibliotek digitalisera tidskriften, retroaktivt såväl som löpande, och lägga ut den fritt tillgänglig på nätet. *Ethnologia Scandinavica* är en annan sak. Utgivningstakten är ett nummer per år. Men framförallt är redaktionsrådet annorlunda konstruerat. Vi har så kallade landsredaktörer som träffas en gång varje vår för att planera och diskutera såväl omedelbara som mer långsiktiga strategiska frågor. Detta redaktionsråd hade, när jag tillträdde, redan väl utvecklade samarbetsrutiner, vilket jag tacksamt noterade och arbetade vidare med. Redaktionsrådet har flera uppgifter. Respektive landsredaktör förväntas använda sitt nätverk för att fånga upp och föreslå möjliga skribenter samt initialt läsa och bedöma insända manuskript. Via landsredaktörerna kan jag som redaktör dessutom få hjälp med att hitta lämpliga externa manusgranskare. Utan full insyn i andra redaktioner misstänker jag att många nordiska tidskrifter lider av inaktiva redaktionskommittéer som borde ges större och mer systematiskt inflytande.

Crowdsourcing 1922 och nu

När K.Rob.V. Wikman 1922 skrev en första editorial i *Budkavlen* menade han att tidskriften bland annat hade i uppgift att förena forskningen med den folklivs- och bygdeintresserade allmänheten (Wikman 1922). Han uppmanade också denna allmänhet att ta vara på folkminnen i ”dikt och sed” och såväl andliga som materiella alster av svensk folkkultur i Finland. Med nutida språkbruk skulle man kunna beskriva det som medborgarforskning eller crowdsourcing (jfr Howe 2006), det vill säga en metod som involverar, i vårt fall, läsarna i utveckling av kunskap, tekniker, problemlösning och eller idéer. Relationen mellan allmänheten och forskningen var för Wikman en metod som byggde på idén om att tidskriften skulle erbjuda en länk mellan forskningen och allmänheten och att denna länk inte endast skulle vara en kommunikationsakt från forskning till läsare, utan också att läsarna, allmänheten, skulle bidra till forskningen genom att samla och bevara minnen och föremål från svensk folkkultur. Det är en vacker tanke som i dag är avlägsen om vi ser till de traditionella vetenskapliga tidskrifternas funktioner och inte minst den ovan nämnda akademiseringen av dem.

Å andra sidan bär digitalisering och internet på andra löften om framtiden. Den fria tillgången på publikationer är ett sådant löfte. Möjligheten till internationell vetenskaplig kommunikation är större än någonsin även om vi tar med de reserestriktioner som vi för tillfället, 2020/21, lever under. Utifrån Wikmans önskemål om kommunikation med allmänheten betyder dock dessa inomvetenskapliga möjligheter mindre. Fri tillgång på vetenskap betyder mindre ur denna synvinkel om det inte samtidigt finns en vilja att kommunicera med omvärlden utanför akademien. Och lösningen ligger inte längre i våra vetenskapliga tidskrifter. Akademiseringen av dem är i det närmaste oundviklig och till förmån för vetenskaplig utveckling och kvalitet. Det som Wikman efterfrågade och såg som en av tidskriftens uppgifter måste i dag lösas på annat sätt. Exempel på hur en sådan kommunikativ relation med allmänheten kan se ut finner vi hos folklivsarkiven och deras sätt att använda sociala medier för att samla in information

och källmaterial till bland annat frågelistor. Om fri tillgång till vetenskapliga tidskrifter i praktiken riskerar minska deras betydelser för den intresserade allmänheten har internet i allmänhet och sociala medier i synnerhet ökad möjligheterna för crowdsourcing i form av till exempel frågelistor.

Avslutning

Den omställningsprocess som våra tidskrifter nu är inne i har onekligen rört om i publiceringslandskapet. Ovan har jag pekat på några risker och möjligheter. Internationaliseringen och artikelfieringen av våra publiceringsmönster har både för- och nackdelar. Digitaliseringen har starkt bidragit till dessa förändringar. Tekniskt är det lätt att kommunicera vetenskaplig kunskap. Det underlättar med viss självklarhet våra internationella samtal och kontakter och kan också bidra till högre vetenskaplig kvalitet. Samtidigt har jag alltså velat hävda risken för en tilltagande inåtvändhet eller akademisering av våra publiceringsmönster som står i konflikt med kravet på samverkan med det omgivande samhället. Få kulturvetenskapliga ämnen har i likhet med etnologin och folkloristiken haft bättre fotfäste hos allmänheten. Tillgången till människors vardagsliv är centralt för oss. Meddelare, informanter och medforskare är bara några benämningar på denna tillgång. Jag tror inte att den bara finns där ute, per automatik, utan också vilar på att alla dessa människor som är villiga att ställa erfarenheterna av sina dagliga liv till vårt förfogande förväntar sig någon form av reciprocitet, ett ömsesidigt utbyte av erfarenheter. Deras vardagliga mot våra vetenskapliga.

Källor och litteratur

Internet

Kriterium. <https://www.kriterium.se/site/> (Hämtad 2021 01 24)

- Kungliga biblioteket. Öppen tillgång. <https://www.kb.se/samverkan-och-utveckling/oppen-tillgang-och-bibsamkonsortiet/oppen-tillgang.html> (Hämtad 2021 01 25)
- Larhammar, Dan 2018. Vetenskaplig publicering i kris. I: *Curie. En tidning från Vetenskapsrådet*. <https://www.tidningencurie.se>. (Hämtad 2020 12 22)
- Rig, kulturhistorisk tidskrift*. <https://journals.lub.lu.se/rig> (Hämtad 2021 01 25)

Litteratur

- Borgman, Christine L. 2007. *Scholarship in the Digital Age: Information, Infrastructure, and the Internet*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Ehn, Billy & Löfgren, Orvar 1996. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eve, Martin Paul & Gray, Jonathan 2020 (red.). *Reassembling Scholarly Communications: Histories, Infrastructures, and Global Politics of Open Access*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Forskningspolitik. Slutbetänkande av Kommittén för översyn av den svenska forskningspolitiken*. 1998. Statens offentliga utredningar. SOU 1998:128. Stockholm: Norstedts.
- Gustavsson, Karin 2014. *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Hellspong, Mats 2018. Reflexioner över ett sekel med *Rig*. *Rig* 4/2018.
- Howe, Jeff 2006. The Rise of Crowdsourcing. *The Wire*, 1 June 2006.
- Wikman, K. Rob. V. 1922. Till läsaren. *Budkavlen* 1, 1922.